
Tussen revolusionisme en pasifisme: Die ontplooiing van Reformatoriese verset in die sestiende eeuse Protestantisme

A.W.G. Raath

Navorsingsgenoot, Departement Filosofie

Universiteit van die Vrystaat

RaathA@ufs.ac.za

Abstract

Between revolutionism and pacifism: The unfolding of Reformation resistance in sixteenth century Protestantism

The developments in sixteenth century Protestant resistance theory served as an influential catalyst in the transition from medieval to modern constitutionalist ideas. The first decades of the Protestant Reformation witnessed two important perspectives unfolding in support of the notion of the supremacy of law and resistance to tyranny: The idea of the office of rulers detached from ecclesiastical structures in the fold of Luther and his followers, and the Calvinist notion of governmental power controlled by the people or their representatives. By the time of the Magdeburg Admonition (1550), the fusion of the Lutheran and Calvinist ideas of institutional restraints on monarchical power had established a platform for justifying active resistance to tyranny in the public sphere. It also confirmed the principle based on natural law theory that individuals have the right (and duty) to protect life, limb, property and honour in matters of private law. The fusion of the Lutheran and Calvinist political ideas as facilitated by the increasing emphasis on the idea of the common weal was the most important regulative principle and focal point of the duties of monarchs and rulers. Johann Eisermann's work on the common weal provided Protestant political thought with a clearer view of the borderline

between just political governance and tyranny. Francois Hotman's Franco Gallia (1573) postulated the mixed constitution in which authority is shared between the king and the community as a standard against which subsequent political and legal changes must be evaluated. Hotman's discourse on the ancient regime in France highlights the principle that the king is nothing more than a magistrate and is constantly subject to removal by the people for violating the duties of his office. Furthermore, the ancient public council's power of creating and deposing kings, the control of legislation and supervision of the ordinary conduct of government. Theodor Beza pursued the avenue of the Admonition of the Lutheran town of Magdeburg against the Interim of the German Emperor, Charles V, in 1548: A king who persecutes the true religion is no longer a legitimate authority since he was originally established to defend the Law of God. Regional princes, the magistrates of towns, and other inferior magistrates may resist him because they too have been established to do the will of God. Hubert Languet's Vindiciae contra tyrannos (1574-1575) is not only a more ample and eloquent restatement of Beza's major themes and more prominent emphasis on the role of the people's representative structures, but he makes a special effort to portray the lower magistrates as the people's guardians. These lower magistrates have an obligation to defend their rights.

1. Inleiding

Vertolkings van die Calvinistiese bydrae tot die versetdenke van die sestiende eeu, wissel vanaf beperkte staatsregtelike verset tot aktiewe weerstand, terwyl andere die politieke verset in die Calvinistiese tradisie as 'n aktivistiese Bybelgefundeerde versetleer beskou. Van Johannes Calvyn se bydrae tot die ontwikkelende Reformatoriese opvatting oor verset, skryf J.J.F. Durandt, dat "(w)anneer ons ... 'n nadere uiteensetting van Calvyn se versetleer gee, wil ons aantoon dat dit 'n logiese spruit van sy staatsbeskouing en dus in volkome ooreenstemming met die Christelike grondmotief is; dat dit juis om hierdie rede die mees positiewe staatsregtelike bydrae tot die versetsliteratuur, selfs tot op die huidige dag, is en dat dit vir ons moderne konstellasie 'n helderklinkende boodskap inhou."¹ Volgens G.H. Sabine is Calvyn se bydrae tot die versetsliteratuur hoofsaaklik beperk tot die plig van passiewe verset: "Of Calvin's specifically political views, by far the most

1 J.J.F. Durandt, Wysgerige grondslae van die ius resistendi by Calvyn. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UOVS, Bloemfontein (1956), p. 59.

important, at least as concerns his own time and place, is his strong and on the whole consistent assertion of the duty of passive obedience, in which respect to which he was quite in agreement with Luther.”² Die republikeinse Calvinis, Merle D’Aubigné, beskryf die kulminasie van Calvyn se versetdenke in die Hugenote-staatsreg as ’n aktivistiese Bybelgebaseerde standpunt wat die eer van God in hul staatskundige denke dermate gesoek het dat vorste ongekwalifiseerd daaraan gebonde gehou is: “Jeder Fürst, welcher regieren will ... ohne durch das Wort Gottes controllirt zu werden, musz die Hugenotten vertilgen. Denn sie sind Leute, welche für die Ehre Gottes alle Ehre der Menschen, und selbst der Fürsten mit Füszten treten.”³ Polenz identifiseer ’n Lutherse element in die andersins Calvinisties-georiënteerde Hugenote staatsreg, wat deur Theodorus Beza se invloed neerslag gevind het.⁴ Die vraag is vervolgens welke invloede op die Calvinistiese versetteorie ingewerk en dit tot meer aktivistiese Protestantse versetdenke geïnspireer het. Voorts, hoe dié invloede in Hubert Languet se *Vindiciae, contra tyrannos* neerslag gevind het.

2. Die Calvinistiese grondslag van die Franse Protestantse verset-teorie

2.1 *Calvyn se standpunt oor passiewe verset*

Johannes Calvyn se uitgangspunt is dat God meer as menslike gesagsdraers gehoorsaam moet word. Wanneer menslike gesagsdraers bevele gee wat indruis teen die norme in God se Woord, moet gesagonderworpenes weier om aan sulke bevele gehoorsaamheid te betoon. Hierdie beginsel geld nie alleen die politieke terrein nie, maar ook dié van die huwelik, gesin, kerk, bedryf en ander samelewingsentiteite wat ’n gesagsmoment bevat. Die staatsowerheid is gebind aan vaste grense en bygevolg is die gesag waaroor staatlike gesagsdraers beskik, nie onbegrens nie. Indien politieke gesagsdraers hul bevoegdheidsgrense oorskry, ontstaan die vraag of gesagsonderdane hul teen sodanige gesagsmisbruik mag verset. Calvyn het konsekwent die standpunt gehandhaaf dat individue nie oor die reg van verset beskik nie, selfs al sou die vors sy gesag misbruik.⁵ Gewapende

2 G.H. Sabine, *A History of Political Theory*. London: Lowe & Brydone (1966), p. 314.

3 G. von Polenz, *Geschichte des politischen französischen Calvinismus*. Dl. 2. Gotha: Friedrich Andreas Perthes (1860), p. 1.

4 Von Polenz, *Geschichte des politischen französischen Calvinismus*, (1860), dl. 2, p. 1 e.v.

5 J. Calvyn, *Corpus Reformatorum: Ioanis Calvini Opera Quae Supersunt Omnia*. Red. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss. Brunsvigae: Christian Kaiser (1863-1900), dl. XXIX, 552.

verset onder dergelike omstandighede is nie alleen verset teen menslike gesag nie, maar teen God self.⁶ Alle owerhede is dienaars van God – hetsy Godvresend of tirannieke en roofsugtig.⁷ Verset sou selfs ongeoorloof wees indien die onderdaan lyding en verontregting aan die hand van die owerheid moes verduur.⁸ Owerhede wat sulke tirannieke optrede van stapel stuur, is steeds skuldig voor God van Wie hy op die regte tyd sy straf sal ontvang. In sy *Institusie*, stel Calvyn die onderliggende beginsel soos volg: “Ons is so ’n gesindheid van eerbied en godsvrug tot die uiterste toe verskuldig aan al ons owerhede – wat hulle geaardheid ook al mag wees. ... As ons daarom ... deur ’n wrede vors getreiter word; as ons roofsugtig deur ’n gierige en uitspattige vors beroof word; as ons deur ’n luiaard verwaarloos word; as ons laastens deur ’n goddelose en heiligskennde vors vanweë ons godsvrug geteister word, moet ons eerstens oor ons eie oortredings nadink omdat dit ongetwyfeld met sulke gésels deur die Here getugtig word. Na aanleiding hiervan sal ootmoedigheid ons onverdraagsaamheid betueel. Daarna moet die gedagte by ons opkom dat ons nie by magte is om sulke euwels te genees nie. Dan bly daar slegs vir ons oor, dat ons die Here se hulp moet inroep omdat konings se harte en koninkryke in sy hande is (Spreuke 21:1). Hy is die God wat in die vergadering van die gode sal staan en in hul midde die gode sal oordeel (Psalm 82:1).”⁹ Die reg van aktiewe verset kom nie die individu toe nie en as wagwoord geld *parendum et patiendum*.¹⁰ Die enigste vorm van verset wat die individu toekom is dié van ongehoorsaamheid aan bevele wat teen God se wil indruis: “In daardie gehoorsaamheid wat ons hierbo vasgestel het ons aan die bevele van die owerheid verskuldig is, moet ons altyd die uitsondering maak, of liever, ons moet veral daarop let dat so ’n gehoorsaamheid ons nie wegneem van die gehoorsaamheid aan God nie. Die begeertes van alle konings moet trouens aan sy wil ondergeskik wees; al hulle bevele moet voor sy besluite swig en hulle septers moet aan sy majesteit ondergeskik wees.”¹¹ Nie alleen is dit die onderdaan geoorloof om bevele wat teen die Woord van God indruis te verontagsaam nie, maar hy is inderdaad daartoe verplig. Bepaalde bevele mag verontagsaam word met geduldige lyding en die gevolge wat daaruit spruit. Die beginsel van passiewe verset word deur Calvyn soos volg gestel: “Aangesien die gebod dat ons

6 Calvyn, *Opera*, II, 1111; *Opera*, XXX, 488.

7 Calvyn, *Opera*, II, 1096-1111: “sunt Dei, etiam si tyrannidem exerceant sint latrones.”

8 Calvyn, *Opera*, V, 53.

9 Calvyn, *Institusie van die Christelike Godsdiens*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: PU vir CHO (1991), 4, XX, 29.

10 Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 31: “Nullum aliud quam parendi et patiendum datum est mendatur.”

11 Calvyn, *Institusie*,

God eerder as mense moet gehoorsaam, deur 'n hemelse BoodsAPPER, naamlik Petrus, afgekondig is, moet ons ons met die gedagte vertrous dat ons eers dan die gehoorsaamheid wat die Here van ons eis, betoon wanneer ons liewer enigiets ly as om van ons godsvrug af te wyk."¹²

a. Calvyn se standpunt oor aktiewe verset

Die reg van aktiewe verset kom, volgens Calvyn, slegs toe aan die ingestelde *magistratus populares*.¹³ Die gronde waarop dié reg uitgeoefen mag word, word soos volg deur J.J.F. Durandt beredeneer: Ten tyde van Calvyn se optrede het die staat as sulks nog nie tot volkome individualiteit gekom nie en die reste van die Middeleeuse feodale stelsel, soos beliggaam in die standeverteenwoordiging, het nog algemeen voorgekom. Hierdie stande was selfstandige owerheidsinstellings wat net soos die staat 'n plig tot regsforming en regshandhawing deur die swaardmag gehad het.¹⁴ Die swaardmagmoment van die standewese, het dié instellings tot konstitusionele instellings gemaak. In die sestiende eeuse staatslewe het die stande as volksowerhede (*magistratus populares*) gefunksioneer. Volgens Calvyn het die standewese oor 'n owerheidskarakter beskik met die bevoegdheid om volksvryhede met die swaardmag te verdedig teenoor onderdrukkende vorste. Omdat geen ander samelewingsentiteite oor sodanige swaardmagkompetensies beskik het nie, kon hul geen gewapende verset teen tirannieke owerhede lei nie.¹⁵ In sy *Institusie*, verduidelik Calvyn die rol van die laer volksowerhede (*magistratus populares*): "Ek praat nog deurgaans van mense in hul private hoedanigheid. Daar was wel sekere volksamptenare aangestel om die teuelloosheid van konings aan bande te lê, soos die *ephor*i destyds teen die Spartaanse konings aangestel is, of die volkstribunes teen die Romeinse konsuls, of die distrikshoofde teen die senaat van die Atheners. Soos sake tans staan is die mag wat die drie stande, wat in elke koninkryk is, uitoefen wanneer hulle hul belangrikste vergaderings hou, miskien ook so. Ek verbied hulle nie om hulle kragtens hulle amp teen die woeste losbandigheid van konings te verset nie. Inteendeel, ek verklaar dat, as hulle konings wat onbeheers te kere gaan en nederige mense vertrap, oor die hoof sien, hulle optrede nie vry van goddelose troubreuk is as hulle dit verswyg nie. Hulle verrai immers bedrieglik die vryheid van dié volk waarvan hulle weet dat hulle kragtens God se beskikking as beskermers aangestel is."¹⁶ E.A. Venter

¹² Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 32.

¹³ Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 31.

¹⁴ Durandt, *Wysgerige grondslae van die ius resistendi*, p. 76.

¹⁵ Durandt, *Wysgerige grondslae van die ius resistendi*, p. 76.

¹⁶ Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 31.

merk op dat Calvyn telkens die bespreking van die versetreg inlei met 'n voorwaardelike sin (*quum*) – *Indien* daar volksowerhede ingestel is. Calvyn erken dus die versetreg slegs in gevalle waar die konstitusionele posisie van 'n land daarvoor voorsiening maak. Wanneer die stande ingevolge die positiewe reg as selfstandige owerhede erken word, beskik hul nie alleen oor die bevoegdheid, maar is hulle verplig om in die bres te tree vir die handhawing van die vryheidsregte van die volk – desnoods met wapengeweld.¹⁷ Omdat die swaardmag slegs die owerheid toekom, ken Calvyn die reg van aktiewe verset slegs aan die volksowerhede toe.¹⁸ By implikasie beteken dit dat by afwesigheid van die volksverteenvoordigende standewese, die onderdane se reg tot aktiewe verset verval.¹⁹

3. Verbredende versetperspektiewe in die Duitse Protestantisme, 1529-1550

3.1 *Johannes Bugenhagen oor die ampsperke van die Keiser, 1529*

Johannes Bugenhagen se standpunt wentel om die vraag of die Keiser weerstaan mag word indien hy met geweld die volk sou onderdruk.²⁰ Bugenhagen beantwoord hierdie vraag in veertien punte. Sy antwoord is 'n sistematiese uiteensetting van die Protestantse perspektiewe wat teen 1529 in die diskoerse met Martin Luther en Philip Melancthon uitgekristalliseer het. Bugenhagen se vertrekpunt is dat die hoogste gesag in aangeleenthede van verset nie die Keiser is nie, maar die Woord van God.²¹ Vanweë sy amp, moet die Keiser gehoorsaam word soos Christus beveel: Gee aan die Keiser wat die Keiser toekom en aan God wat God toekom.²² In aangeleenthede wat God toekom, beskik die Keiser nie oor gesag nie, hy is nie oppermagtig nie en hy behoort selfs nie te begeer om sodanige gesag vir homself op te eis nie omdat niemand die Keiser in dié aangeleenthede enigiets skuld nie.²³ Met verwysing na Romeine 13 behoort die Keiser homself as Keiser

17 E.A. Venter, 'n Kritiese beoordeling van Calvyn se soewereiniteitsleer, (1954).

18 Calvyn, *Opera*, VIII, 429; XXV, 645; XXV, 152.

19 Kyk Durandt, *Wysgerige grondslae van die ius resistendi*, pp. 127-128.

20 Johannes Bugenhagen, "Bedencken/ auff die Frage: Ob man das Evangelium/ wider den Keyser/ mit dem Schwert schützen möge?" In: F. Hortleder, *Handlungen und Aufschreibe von Rechtmässigkeit ...* Bota: Wolfgang Endter (1645), pp. 63-65.

21 Bugenhagen, "Bedencken", p. 64.

22 Bugenhagen, "Bedencken", p. 64.

23 Bugenhagen, "Bedencken", p. 64.

te gedra en nie soos 'n moordenaar op te tree nie; as Christen-vors te handel en nie as vervolger van die Evangelie nie; hy behoort soos 'n vader teenoor die onderdane op te tree, en nie soos 'n tiran nie.²⁴ Alle gesag is van God. Indien die vors gesag voer teen God of die Woord van God, behoort die Keiser nie gehoorsaam te word nie. Bugenhagen verwys na God se oordeel oor Saul: Omdat Saul God se Woord verwerp het, het God hom ook verwerp. Onderdane moet selfs goddelose konings gehoorsaam wees in alle aangeleenthede waarin hulle as regeerders optree. Bugenhagen gebruik verskeie Bybelse voorbeelde om dié beginsel tuis te bring: Die Jode moes die heerskappy van heidense konings verduur, maar wanneer dieselfde konings hul aanstig om van God se Woord af te wyk en tot afgodery oor te gaan en openlik vyandig teen God se bevele handel, het hul tot God gebid, tot verset oorgegaan en met God se hulp aan die vorste se tirannie ontkom.²⁵ God het niemand die gesag gegee om God se Woord te onderdruk en oor die gelowiges se gewete te heers nie. Sulke optrede is nie ooreenkomstig God se bevele nie, maar die werk van die duiwel. Tereg verklaar Paulus dat God gesag aan vorste verleen om die vromes te beskerm en nie die goeies te benadeel nie. Wanneer gesaghebbers hul teen die gesag wat God verorden het verset en God se Word verdruk, die mense van God afvallig maak, deur te roof en te vermoor staan dit as ewige oordeel oor hulle.²⁶ Onder sulke omstandighede beskik hul oor geen gesag van God nie, voer nie God se bevele uit nie en is onderdane ook nie aan hul gehoorsaamheid verskuldig nie. Onderdane is gehoorsaamheid verskuldig in alle sake wat voor God reg is. Onderdane kan van hul vorste verwag om hul in alles wat reg voor God is te beskerm teen rowers en moordenaars, en by gebrek daaraan kan verdrukte onderdane deur ander vorste te hulp gekom en beskerm word.²⁷ Vroom en godvrugtige vorste het die plig om onderdane teen gewelddadige en goddelose vorste te beskerm en te verhoed dat God se skape aan die wolwe oorgegee word. Die ampsverpligtinge van godvrugtige en vroom vorste behels die beskerming van onderdane teen liggaamlike aantasting en ontneming van hul eiendom. Bugenhagen beklemtoon dat godvrugtige Lutherane Keiser Karel V gehoorsaam wil wees volgens die wil van God en dat hulle, ten spyte van sy vervolging van die Duitse Protestante, vir hom bid.²⁸

24 Bugenhagen, "Bedencken", p. 64.

25 Bugenhagen, "Bedencken", p. 64.

26 Bugenhagen, "Bedencken", p. 65.

27 Bugenhagen, "Bedencken", p. 65.

28 Bugenhagen, J., "Bedencken", (1645), p. 65.

a. Martin Luther, Justus Jonas, Johannes Bugenhagen, Nicolaus Amsdorff en Philip Melanchthon se Ausführliches Bedencken und Unterricht von der Gegenwehr ..., 1532

Eerstens kom die sweem van privaatregtelike verset wat in Bugenhagen se korrespondensie van 1529 vervat is, in 'n gesamentlike mening van Luther, Jonas, Bugenhagen, Amsdorff en Melanchthon sterker op die voorgrond.²⁹ Hoewel die Evangelie die leer van die geestelike en ewige reg in die hart van die mens is, sanksioneer dit al die beginsels van regverdigheid en die beskerming van die mens se liggaamlike integriteit.³⁰ Tweedens staan die owerheid teenoor ander owerhede en private persone verplig om die eer van God te beskerm. Wat staan laer owerhede te doen in gevalle waar die Keiser sy mag tot onderdrukking van die onderdane gebruik? Die skrywers ondersteun die standpunt dat laer owerhede die plig tot beskerming van die onderdane het. Voorts het private persone die reg om hulself teen aantasting in geval van *notoriam iniuriam* deur die Keiser te beskerm.³¹

b. Philip Melanchthon se advies van 1546

Melanchthon se advies van 1546 beklemtoon die privaatregtelike fokus van noodweer in gevalle waar eiendom, liggaam of lewe in die gedrang kom.³² Die owerheid dra die swaard nie verniet nie, maar is die dienaar van God om diegene wat kwaad doen te straf. Aanvalle van sowel private persone as die Keiser kan deur noodweershandelinge afgeweer word. In die geval van die Keiser is dit openlike tirannie en *notoria violentia* en kan, soos die afweershandelinge van vaders wat hul gesinne beskerm, teen die Keiser toegepas word.

c. Johann Eisermann se werk oor die openbare belang, 1533

Johannes Eisermann het 'n belangrike bydrae gelewer ter deurbreking van die Middeleeuse instellings wat hoofsaaklik die private belang van vorste ten doel gehad en die openbare belang negeer het. In 1533 verskyn Johannes Eisermann se werk *Von dem Gemeinen Nutzen/ in Massen sich ein ieder/*

29 Martin Luther, Justus Jonas, Johannes Bugenhagen, Nicolaus Amsdorff & Philip Melanchthon, "Ausführliches Bedencken und Unterricht von der Gegenwehr". In: F. Hortleder, *Handlungen und Aufschreibe von Rechtmässigkeit ...* Bota: Wolfgang Endter (1645), pp. 92-94.

30 Luther, Jonas, Bugenhagen, Amsdorff & Melanchthon, "Ausführliches Bedencken", p. 92: "So folgt dasz Evangelium allen natürlichen und billichen Schutz und Defension/ so von natürlichem Recht/ oder sonsten durch leiblich Regiment geordnet ist/ zulast."

31 Luther, Jonas, Bugenhagen, Amsdorff & Melanchthon, "Ausführliches Bedencken", p. 93.

32 Melanchthon, *Vorrede/ vor die Warnung Lutheri an seine liebe Teutschen auff den Punct gericht ...* Geen plek van uitgawe en uitgewer vermeld (1546), ongepagineerd.

*sey Regent/ oder unterdan/ darin schicken sal/ den eygen nutz hindan setzen/ und der Gemeyn wolfart/ suchen.*³³ In 1559 verskyn dié werk in Engels as *A Woorke of Ioannes Ferrarius Montanus, touchynge the good orderynge of a common weale: wherein aswell magistrates, as private persones, bee put in remembraunce of their duties, not as the Philosophers in their vaine traditions have devised, but according to the godlie institutions and sounde doctrine of Christianitie.*³⁴ Dié werk was bedoel om lesers daarvan bewus te maak dat politieke gesagdraers hul funksies in ooreenstemming met God se Woord moet vervul. Die gemenebes is 'n instelling van God en gemeenskapsvorming is in die mens se aard omdat die mens na die beeld en gelykenis van God geskape is. Met die oog op die deugdelike lewe het mense stede opgerig en die gemenebes georden. Deur wedersydse ooreenkomste het samelewings vooruitgang beleef en deur twis agteruitgang: "for what can bee worse in a common weale, then that any manne should prefer profite, before honesty ..."³⁵ Eisermann beklemtoon dat die gemenebes op vaste fundamente staan, deur wette regeer word en dat regeerders die belange en welsyn van die gemenebes moet bevorder en nie hul eie belang nie. Die gemenebes benodig regeerders "whose mynde is set to seke the common advancement, and to value honostie at more then profite, not for them selves, but rather that God maie be reverened in that companie of men, which is so united together."³⁶ Vorste wat in die gemenebes regeer het die hulp van ander nodig, omdat hul regeerlas uitgebreid en moeilik is: "How moche the higher powers (dooe) surmounts and extoll other men (as whom the Scripture doeth somtyme call Goddes, as ...) so much the greater is the office, whereunto thei bee appointed: for it is the duetie of a governor, to reare up that is decaied, to gather together that Is dispersed, to recouer the lost, to reforme the misordered, to promote virtue, to minister iustice, to kepe the lawe, to shewe himself father of his countrie, to holde the people committed unto hym, as his owne children, to embrace godlinesse, faithfully and with his whole hart to performe all that is profitable, or nedefull among the people,

33 Johannes Eisermann (alias Johann Montanus), *Von dem Gemeinen Nütze/ in massen sich ein ieder/ er sey Regiment/ oder unterdan/ darin schicken sal/ den eygen nutz hindan setzen/ und der Gemeyn wolfart suchen*. Marpurg: Geen uitgewer vermeld (1533).

34 Johannes Eisenmann (alias Johannes Ferrarius Montanus), *The good orderynge of a common weale: wherein aswell magistrates, as private persones, bee put in remembraunce of their duties, not as Philosophers in their vaine traditions have devised, but according to the godlie institutions and sounde doctrine of Christianitie*. Magdeburg: Geen uitgewer vermeld (1559), onreëlmatig gepagineerd.

35 Eisermann, *Goode orderynge of a common weale*, fol. 9.

36 Eisermann, *Goode orderynge of the common weale*, ongepagineerd.

according to his duetie, no lesse then if God himself were in presence."³⁷ By Eisermann se beklemtoning van die aspekte wat met die oog op die inrigting van die gemenebes noodsaaklik is, noem hy as vereiste dat regeerders in ervaring van die regeerkuns onderlê moet wees; dat vorste die openbare welsyn moet soek en nie hul private voordeel nie; dit is belangrik vir die gemeenskaplike welsyn dat die vors 'n liefde vir God het; eweneens moet die oogmerk van alle amptenare wees om die belange van die gemenebes te bevorder; in die gemenebes pas dit laer owerheidspersone om andere in deug te oortref en om bevorderraars te wees van die openbare belang; dit is die plig van laer owerheidspersone om alle onderdane te voorsien van dié dinge wat noodsaaklik is en die wette wat vir die regering van stede nodig is, moet deur alle mense – ook die regeerders – nagekom word.

4. Die ontwikkeling van die Protestantse versetleer in Frankryk vanaf 1573

4.1 *Francois Hotman se Francogallia (1573) en die Réveille Matin (1573 & 1574)*

Die dramatiese gebeure tydens die Bartholomeusnag-moorde in 1572, het die eis tot gehoorsaamheid aan tirannieke vorste tot 'n keringspunt gedryf. Die sogenaamde Monarcomachiese skrywers het oorwegend vanuit hul Calvinistiese begroning die Protestantse denke in Duitsland en elders verreken en aan 'n versetleer beslag gegee wat nie teen die monarg as sodanig gerig was nie, maar wel die tirannieke gesagsuitoefening van vorste bestry het. In 1573 verskyn Francois Hotman, 'n bekende regsgeleerde, se *Francogallia*, 'n werk wat in Frankryk opspraak verwek het. Vroeër dieselfde jaar het Hotman in Genève 'n uitvoerige onderhoud met Beza, Calvin se opvolger in dié stad, gehad.³⁸ Beza en Hotman se werk sou mekaar wedersyds beïnvloed. Die *Francogallia* was nie 'n propagandageskrif vir die reg van opstand nie, maar het wel belangrike funderingswerk daarvoor gelê. Hotman se argumente wentel om 'n aantal belangrike historiese uitgangspunte: Die Franse konings is oorspronklik deur die volk verkies; die Romeinse imperium was in Frankryk 'n tussen-stadium wat spoedig vergete was; die volk het soewereiniteit aan die koning opgedra deur middel van 'n nasionaal verteenwoordigende liggaam wat oor die bevoegdheid beskik het om konings aan te stel en af te sit – 'n gebruik wat in Frankryk tot die einde van die 15de eeu bestaan het; die soewereiniteit berus by die volk

³⁷ Eisermann, *Goode orderynge of the common weale*, fol. 25.

³⁸ R.H. Bremmer, *Reformatie en Rebelle*. Franeker: T. Wever (1984), p. 16.

en nie intrinsiek by die konings nie.³⁹ In 'n tweede geskrif, *Réveille Matin de France* (verskyn tweedelig in 1573 en 1574), brei hy dié beginsel van verteenwoordiging uit sodat soewereiniteit nie slegs opgedra word aan die konings alleen nie, maar ook aan die laer volksverteenwoordigende instellings, met laasgenoemde wat die reg ontvang om toe te sien dat die koningskap nie in tirannie ontaard nie; die verpligtinge van die vors en die onderdane is wedersyds; die gehoorsaamheid van die onderdane berus tot 'n groot mate op die pligvervulling van die koning; indien 'n koning 'n tiran word en sy volk onregverdiglik vervolgt, soos Karel IX tydens die Bartholomeusnag, kan hy regtens afgesit en selfs gedood word.⁴⁰ In die *Francogallia* het Hotman 'n historiese argument aangebied om die tirannie van die Franse konings in hul onderdrukking van die Protestante te kon bestry; in die *Réveille Matin* voeg hy die prinsipiële gronde by.

a. Theodorus Beza se De iure magistratum (1573)

Beza volg, soos Hotman, die historiese weg om die reg van verset in die geskiedenis van Frankryk te begrond, maar voeg daarby ook voorbeelde uit die geskiedenis van ander Europese volkere. Sy werk verskil van dié van Hotman vir sover hy Skrifgetuienis bied vir die reg om tiranne te weerstaan indien hulle die ware godsdiens bestry en onderdruk. Volgens Beza is die gesag van die owerhede beperk. Volkere is nie vir owerhede geskape maar die owerhede vir die volkere, soos die herder vir die kudde en nie die kudde vir die herder; hy beroep hom op die aanstelling van konings in Israel waar die volk self 'n belangrike aandeel gehad het⁴¹ – God het wel Dawid tot koning gekies maar hy neem nie die koninklike regering waar totdat die goedkeurende stem gegee en die vrywillige toestemming van die stamme van Israel geskied het nie.⁴² Die konings is uit God, maar nie buite die wettige aanstelling deur die stamhoofde van Israel nie (met voorbeelde uit die Ou Testamentiese geskiedenis); in aansluiting by Hotman se gedagte kom die soewereiniteit nie alleen toe aan die vors nie, maar ook aan die laer volksverteenwoordigende owerhede; nie slegs hertoë, grawe, baronne nie, maar ook burgemeesters, raadshere en pensionarisse deel in die soewereiniteit en by die dood van die soewerein, bly die soewereiniteit

39 Francois Hotman, "Francogallia". In: H. Franklin, *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York: Pegasus (1969), pp. 53-96.

40 Bremmer, *Reformatie en Rebelle*, p. 17.

41 Theodorus Beza, *Concerning the Right of Rulers over their Subjects and the Duty of Subjects towards their Rulers*. Vertaal deur H.-L. Goning. Kaapstad: H.A.U.M. (S.j.).

42 Beza, *Concerning the Right of Rulers*, p. 30.

voortbestaan.⁴³ Die laer volksverteenvoerwoordigende owerhede beskik oor die reg en plig om vorste in hul ampsuitoefening te kontroleer – ’n onderneming wat hulle met ’n eed bevestig het.⁴⁴ Dawid was ’n amptenaar van die land en het oor die volste reg beskik om teen Saul op te tree in gevalle waar hy duidelike onderdrukking toegepas en hardvogtig en onbeteueld opgetree het. In sy betoog sluit Beza aan by Calvyn se standpunt dat individue oor geen reg tot verzet beskik nie behalwe op grond van ’n buitengewone roeping van God. Voorts bevestig hy dat individue wat deur tirannie getref word twee weë het: Selfopgelegde ballingskap of om toevlug tot God te neem in gebed. Met verwysing na Romeine 13:1, 1 Petrus 2:17 en Johannes 18:11 plaas Beza die reg van verzet volledig op die skouers van die laer volksverteenvoerwoordigende owerhede⁴⁵ en wys hy individuele verzet streng af: “Wanneer particulieren tot opstand komen, heeft dat verschrikkelijke gevolgen. ‘Eindelozes troebelen en beroerten volgen en die zijn nog erger dan de dwingelandij zelf. Ook zouden duizend dwingelanden opstaan onder de schijn van één tiran te weerstaan.’ Bovendien, Aldus Beza, is het in strijd met Gods Woord in Rom. 13:1; 1 Petrus 2:17 en Johannes 18:11. Het volle gewicht valt bij hem op het verzetsrecht van de lagere overheden.”⁴⁶ Beza se invloed het wyd uitgekling en groot invloed in Frankryk uitgeoefen. Dit is opgeneem in ’n bundel pamflette wat deur Simon Goulart onder die titel *Mémoires de l’Estat de France sous Charles IX* gepubliseer is en wat deur die hele Europa versprei is. Graaf Jan van Nassau het oor ’n eksemplaar in sy biblioteek beskik. Dit bied Calvinistiese politici in Frankryk, die Nederlande en selfs in Duitsland begroning in hul stryd teen onderdrukkende en tirannieke monarge. Beza het – onder invloed van die Bartholomeusnag-slagting – die Calvinistiese denke oor verzet verder geneem as wat Calvyn bereid was om te gaan.⁴⁷

b. Hubert Languet en die *Vindiciae Contra Tyrannos*, 1585

i. Die vertrekpunte van Languet se versetleer

Languet se visie op die owerheid borduur voort op die gedagtegang van Calvyn en Beza, met skerper terminologiese onderskeidings.⁴⁸ Vir die verhouding tussen owerheid, God en volk gebruik hy die terme *pactio* (ooreenkoms) en *foedus* (verbond). Die verbondsdeed word nie alleen gebruik ter aanduiding

43 Beza, *Concerning the Right of Rulers*, p. 38 e.v.

44 Beza, *Concerning the Right of Rulers*, p. 42.

45 Beza, *Concerning the Right of Rulers*, p. 44 e.v.

46 Bremmer, *Reformatie en Rebelle*, p. 18.

47 Bremmer, *Reformatie en Rebelle*, p. 19.

48 H. Languet (alias Stephanus Junius Brutus), *Vindiciae, contra tyrannos*. Vertaal deur G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press (1994).

van die verhouding tussen God en mens nie, maar ook in die tipering van die onderlinge band van die Christelike gemeentes in kerkverband en vir fundamentele politieke kwessies. Die *Vindiciae* onderskei twee verbonde. By die kroning van die vors, sluit God, koning en sy volk 'n verbond. Languet verwys daarvoor na die kroning van Joas deur die hoëpriester Joad in 2 Kronieke 23:16: "En Joad het 'n verbond gemaak tussen homself en die hele volk en die koning, dat hulle 'n volk van die HERE sou wees."⁴⁹ Languet ken aan die volk 'n belangrike posisie toe en vervolgens kom 'n tweede verbond tussen die koning en die volk tot stand om hulle aan die wet van God te hou. Soos by Beza val die klem op die gesag wat aan die koning verleen is ter wille van die welsyn van die volk. Die *Vindiciae* gebruik 'n woord wat in die Calvinistiese verbondsdenke 'n belangrike rol speel: *stipuleer*. God stipuleer die verbond in sy opdrag aan die koning, met die koning en die volk wat van hul kant beloof om hul daaraan te hou. Daarom was dit die heilige plig van Israel om hul konings te weerstaan indien hulle hul nie hou aan God se wet.

4.1.1 Is 'n volk tot gehoorsaamheid verplig aan 'n vors (*Principibus*) wat in stryd met God se wet optree?

Hubert Languet se *Vindiciae Contra Tyrannos* is die produk van die invloed wat die outeur vanuit sowel die Duitse as die Franse Protestantse versetdenke ondergaan het – die resultaat van wedersydse invloed van die Lutherse en Calvinistiese Protestantse ontwikkeling in die onderskeie Reformatoriese tradisies.⁵⁰ Die eerste en sleutelvraag vir Languet is of 'n volk tot gehoorsaamheid verplig is aan 'n vors wat in stryd met die wet van God optree.⁵¹ Dié vraag het veral in die Franse Protestantse politieke en teologiese denke telkens na vore gekom: konings matig hulself onbepaalde mag aan en mense skaar hul aan die kant van sulke vorste uit vrees vir die gevolge van moontlike ongehoorsaamheid. Languet verwys na Hosea 5:10: "Die vorste van Juda is soos hulle wat die grenslyne verlê. Ek sal my grimmigheid oor hulle uitgiet soos water."⁵² Gelowiges moet vashou aan die waarheid dat God alleen die hoogste gesag het en dat die gesag van die koning slegs afgeleide gesag is.⁵³ Die vors moet gehoorsaamheid bewys word ter wille van God se wil, maar nie gesag wat teen God se wil indruis nie. God het ook nie, soos mense dikwels sê, die aarde verlaat en slegs die hemel vir homself behou nie, want in Jesaja 48:11 staan daar: "Ek sal my

49 *Bybel*. Kaapstad: Britse en Buitelandse Bybelgenootskap (1938), p. 451.

50 Kyk Bremer, *Reformatie en Rebelle*, p. 19.

51 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 14-34.

52 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 15.

53 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 16.

eer aan geen ander gee nie.”⁵⁴ Die koning is ’n vasaal of verteenwoordiger van God. Wanneer die koning teen God se gebooie oortree, begaan hy ’n oortreding en verloor hy regtens of in die praktyk sy heerskappy omdat die verhouding tussen God en die vors ’n verbond is, soos die geval by die konings in die Ou Testament. Toe Salomo in stryd met die verbod van God offer het die Here vir hom gesê: “Omdat dit so ver is met jou dat jy my verbond en my insettinge wat Ek jou beveel het, nie hou nie, sal Ek verseker die koningskap van jou afskeur en dit aan jou dienaar gee” (1 Konings 11:11).⁵⁵ Dieselfde geld vandag vir Christelike konings betreffende die Evangelie; dit is dieselfde verbond, dieselfde verdragsvoorwaardes, dieselfde strawwe en dieselfde ontrou en wetsoortredings wat God vertoorn. Selfs die heidense konings staan in ’n soortgelyke verhouding. God het hulle in heerskap geplaas en die Skrif noem byvoorbeeld vir Cyrus die gesalfde van die Here.⁵⁶ Daarenteen is konings, soos Farao, Nebukadneser, Antiochus en Nero nie met die kenmerke wat vir God welbehaaglik is, toebedeel nie en hul het jammerlik omgekom.⁵⁷ God gee aan mense na verdienste byvoorbeeld die geslag van reuse wat die hemel wou bestorm en hulle is neergewerp.

4.1.2 Is weerstand teen ’n vors wat die wet van God vertrap en die Kerk aantas geoorloof, op welke manier en in hoeverre (*quibus, quomodo, et quatenus*)?

Languet se tweede vraag het betrekking op die weerstand teen ’n vors wat die wet van God vertrap of die Kerk aantas. Is weerstand onder sodanige omstandighede geoorloof?⁵⁸ Volgens Languet is dit wat die Israeliete veroorloof is of gebied word, ook vir Christelike vorste geoorloof. Onder Moses sluit Israel ’n verbond met God ter instandhouding van God se wet – die verbond wat onder Josua en die Rigters met geweld gehandhaaf is.⁵⁹ By aanvang van die konings van Israel is dié verbond hernu – nie bloot tussen God en die konings nie, maar ook tussen God en die volk. Die verbond tussen God en die koning verplig die koning om die volk tot gehoorsaamheid aan God op te wek en van hulle geen gehoorsaamheid te verwag wanneer die gehoorsaamheid aan God weerspreek word nie.⁶⁰ Die besondere verbond van God met die volk was daarbenewens geensins sonder betekenis nie.

54 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 19.

55 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 23-24.

56 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 26.

57 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 28-29.

58 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 35-66.

59 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 35 e.v.

60 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 37 e.v.

Veel eerder moes die volk oor die koning waak, soos die koning oor die volk. Beide staan wederkerig borg vir die handhawing van die verbond. Die grootste onus rus op die volk omdat dit vanweë sy getal meer geskik is om die instandhouding van die verbond te verseker. Languet verwys na 2 Konings 15:12 & 13: “En hulle het die verbond aangegaan om die HERE, die God van hulle vaders, met hul hele hart en met hul hele siel te soek. En elkeen wat die HERE, die God van Israel, nie soek nie, sou gedood word, klein en groot, manne sowel as vroue.” Hier word uitdruklik vermeld dat selfs die koning nie van die straf vir verbondsverbreking uitgesluit is nie.⁶¹ Die straf moet deur die volk uitgevoer word. Omdat God die volk plegtig in die verbondsverdrag opneem, verklaar Hy ook dat Hy geskikte middele sal aanwend om die handhawing van die verbond te verseker. Indien God die volk as ’n volk van slawe sou beskou, sou die posisie wees soos in die Romeinse Reg. Ingevolge die Romeinse Reg kan geen afdwingbare verdrag met slawe, minderjariges of ander handelingsonbevoegdes gesluit word nie. God verseker egter die Israëliete dat indien die koning die verbond verbreek, vorder die profete in die naam van God die volk op om sy skuld aan te dui en elke keer wanneer die volk hierin versuim, word hulle deur God met soortgelyke strawwe as dié vir die koning besoek. Op welke wyse sal die weerstand teen ’n verbondsverbrekende vors plaasvind? Volgens Languet met dieselfde wapens waarvan die vors homself laat bedien, alternatiewelik mondelings of met publieke mag. Die organe wat die verset moet uitvoer is egter nie die ongeordende, volksmassa wat skadelike oproer pleeg nie, maar die Rykstande en Ryksamptenare, van die oorerflike Prinse afwaarts tot die burgemeesters van stede en dorpe.⁶² Soos die sewentig stamowerstes en die familiehoofde van Israel, dien hierdie verteenwoordigers ter verbetering van die volk. Hierdie volksverteenwoordigers staan – ofskoon elke individu as enkeling minder is as die koning – kollektief bo die koning soos Israel, toe dit Saul vrywilliglik as koning ingestel het. In bepaalde gevalle mag die volksverteenwoordigers selfs deur middel van komplot of sameswering teen die vors optree afhangend van die doel wat nagestreef word. Die einddoel en gesindheid van die samesweerders bepaal die lofwaardigheid of verwerplikeid van hul handeling. Indien nie alleen die koning, maar ook die grootste deel van die volk en sy volksverteenwoordigers van God afdwaal, mag die minderheid tot verset oorgaan? Ja, want nie alleen die volk as kollektiewe entiteit het trou teenoor God gesweer nie, maar ook elke deel van die geheel.⁶³ Die dwaling van die meerderheid verhoed nie die res

61 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 38 e.v., 45.

62 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 45 e.v.

63 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 50 e.v.

om verset teen hul regeerders te pleeg nie. Languet verwys implisiet na die Maagdenburgse Belydenis en die verset van die stadjie Maagdenburg teen Hendrik V se onderdrukking van die Protestantse belydenis en geloof: Indien 'n koning sy stadshouers uitstuur om afvallige godsdienis in te voer, mag stede die poorte sluit en sy aanslae weerstaan omdat die eed met God prioriteit geniet bo die eed teenoor die koning. Die argument dat die stede ook die besit van die koning is, beantwoord Languet soos volg: Ja, vir sover dié stede bloot uit stene bestaan, maar nie die mense daarin wat met 'n eed aan God verbind is; God alleen is die Heer van die land en van Hom ontvang die koning sy domeine en die volk die vaderland as sy erfdeel. Word die deur nie daardeur geopen en die gevaar van rebellie opgewek deur godsdienstige ongehoorsaamheid te verkondig nie? Languet antwoord, nee, want daar is 'n groot verskil tussen rebellie en geregverdigde noodweer, soos deur talle voorbeelde bevestig word: Die verhouding tussen Dawid en Saul; die Makkabeërs en die Siriese koning; die Sorbonne tot Pous Bonifacius VIII en talle ander voorbeelde blyk.⁶⁴ Is individue as sodanig verplig om die wapens van weerstand op te neem? Nee, slegs die owerhede van die stede en provinsies aan wie die swaardmag toevertrou is. Het Jesus homself van die swaard bedien of trek Hy nie sagmoediglik Jerusalem binne nie? Jesus was 'n privaatpersoon en het nie die swaard gedra nie.⁶⁵ Uit die voorafgaande relaas van Languet blyk dat hy antwoorde soek op die vrae wat die destydse Kerklik-godsdienstige standpunte van die Hugenote opgewek het.

4.1.3 Is weerstand geoorloof teen 'n vors wat die algemene belang (“gemeine Wesen”) onderdruk of ten gronde rig (*Rempublicam opprimenti*) en wel deur wie en op welke wyse?

Volgens Languet het beide God en die volk aandeel aan die aanwysing en instelling van die koning.⁶⁶ Die volk stel die koning in, maar God keur die persoon wat as koning sal dien en gee aan hom sy ryk, soos God deur die profeet Samuel vir Saul en Dawid gekies het en wat deur die hele volk as konings ingestel is. Die volk stel die koning aan en gee die septer in sy hand, soos uit die geskiedenis van die Middeleeue blyk.⁶⁷ Dié weg word gevolg sodat die koning beskeie bly en bedink dat hy naas God sy heersersgesag aan die volk te danke het, dat hy van dieselfde stof van die aarde is, soos hulle, dat sy onderdane nie sy slawe is nie, maar sy broeders. Hieruit volg ook dat die volk gesamentlik bokant die koning staan want wie deur 'n ander

64 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 57, 58.

65 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 63.

66 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 67 e.v.

67 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 68.

ingestel word, is minder as diegene van wie die instelling uitgaan.⁶⁸ Die koning is slegs 'n publieke administrateur; die volk is kaptein van die skip; die koning is slegs stuurman en die volk gehoorsaam hom solank hy sorg dra vir die gemenebes.⁶⁹ Daar is talle volke sonder koning, maar geen koning sonder volk: "Since, therefore, kings are instituted by God for the benefit of subjects, and are constituted by the people, and benefit is to be understood laregely in terms of these two things – justice between citizens and courage against enemies – then clearly a prince who serves only his own welfare and desires, who neglects and perverts all laws [*iura*], who is more savage and cruel to the people Can fittingly be called a tyrant."⁷⁰ Die verbondenheid wat die verdrag onderlê is wedersyds en kan op geen wyse opgehef of opsy geskuif word sonder dat die eensydige breuk die verpligtinge van die ander party ophef nie. Indien die koning verdragbreuk pleeg, is hy 'n tiran; in geval die volk verdragbreuk pleeg is dit verwerplike rebellie. Die koning is in die gewigtigste regeringshandelinge, byvoorbeeld wetgewing, aan die instemming van die Rykstande gebonde, soos die Bybelse en die profane geskiedenis aantoon. Dié beperking is ook vir die koning tot oordeel. Die reg van die volk is aan geen verjaring onderworpe nie en bly geldig selfs indien die verteenwoordigingsinstellings verval.⁷¹ Die koning se onderworpenheid aan die reg word deur die Mosaïese Koningswet en ander gebruike by sowel die Israeliete as ander volkere aangedui.⁷² Languet se standpunt staan in die teken van die nuwere staatsregtelike benadering en deurbreek die Middeleeuse opvatting van alle regte as synde histories verleende bevoegdhede wat die staat slegs na sy empiriese gestalte en bevoegdhede opneem. Die nuwe rigting van Languet verhef die staat bo die empiriese gestaltes en verplaas die staat na 'n sedelik-ideale sfeer en lê daarmee self die noodwendigheid op om die regte van alle ledemate van die gesamentlike samelewingsliggaam uit 'n sedelik-redelike noodwendigheid as aangebore onveranderlike en onverganklike regte te konstrueer. Die ou Middeleeuse dogma aanvaar die bron van alle regte in die spits van die leenstelsel. By Languet verskuif die fokus: Die samevoeging van die individue in 'n vereniging van sedelike substansie as bron van regte met die koning as beskermer van die kompleks van regte. Die verdrag tussen die vors het as inhoud dat die koning oor beperkte heersersgesag beskik en die outonomie berus in die bronkompleks van individue en nie die volksowereniteitsleer

68 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 71 e.v., 92.

69 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 93.

70 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 95.

71 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 74 e.v., 89 e.v.

72 Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, p. 96 e.v.

van die daaropvolgende eeu nie. Hierdie eienskap ontwikkel tot uitstaande kenmerk van die Protestantse staatsreg van die tweede helfte van die 16de eeu – die kenmerkende politieke gesagskenmerk van die Nederlandse se stryd teen Spaanse politieke en gewetensdwang, van die Skotse Reformator John Knox en die werke van Christopher Goodman en Georg Buchanan.

5. Samevatting

Die vraag wat om te doen wanneer konings en vorste wat deur eed tot trou verplig is en onderneem om die reg volgens die hoogste billikheid, opreg en onberispelik uit te voer, troueloos handel en tiranniek optree, was 'n kernprobleem in Calvyn se politieke denke.⁷³ Sou die volk hul onder dié omstandighede na eierigting kon wend (*sibi ipsi consulere*)? Hoewel Middeleeuse standpunte bevestigend op dié vraag antwoord, besef Calvyn wat hier op die spel is: Die vergunning van die versetreg sou ligtelik die revolusionêre opwelling in beweging kon sit.⁷⁴ Hy gee toe dat noodweer geoorloof is sodat individue vergun word om te verhoed dat hul eiendom hul op arbitrêre wyse ontnem word. Wanneer die owerheid die reg in onreg verander, is individuele opstand verbode, al sou die owerheid ook tiranniek optree en teen God, die reg en billikheid minag.⁷⁵ Calvyn se oortuiging dat individue nie oor die reg op publieke verset beskik nie, is konsekwent in die Protestantse versetdenke van die 16de eeu gehandhaaf. Die plig tot publieke verset rus op die laer magistratuur, nie op 'n "willekeurige, veelkoppige" menigte nie. Hulle is deur die volk gekies of deur die koning benoem en staan kollektief bo die vors. Individueel staan hulle onder die vors maar as geheel bo hom – soos die ekumeniese sinode bo die Pous staan en Israel se hoofde bo Saul. Dieselfde reg om teen die vors op te tree en hom tot verantwoording te roep, maak die *Vindiciae* ook van toepassing op stede of streke – 'n federaliserende tendens in die boek wat ter ondersteuning van die Hugenote in afsonderlike stede, soos La Rochelle, gebruik kon word. Languet plaas die afwesigheid van 'n reg tot verset by individue in 'n **wyer** konteks. *Privati* is as individue nie in die *duplex foedus* (tweevoudige verbond) opgeneem nie. Dié tweeledige verbond is gesluit tussen God, die koning en die volk. Enkelinge is nie as laer ampsdraers geroepe om hul te verset nie. Die volksverteenvoordigende magistratuur dra egter nie die swaard

73 Calvyn, *Opera*, 29, 552.

74 Calvyn, *Opera*, 29, 552.

75 Calvyn, *Opera*, 29, 552.

tevergeefs teenoor 'n tirannieke owerheid nie. Vir *privati* geld dat hulle hulself na ballingskap moet wend indien die laer magistratuur versuim om tirannieke optrede jeens die volk af te weer. Die *Vindiciae* gaan egter verder as Beza wat die besondere roeping aan volksleiers betref: God het sy verbond opgerig met die gewone persoon en aanvanklik die besnydenis, later die doop, as teken daarvan gegee. Moses kom in verset teen Farao, Ehud teen koning Eglon van Moab, Jehu teen koning Joram op grond van 'n buitengewone roeping van God. Soos God steeds Farao's en Agabs stuur, skenk Hy ook op een of ander wyse buite die gewone orde om ook bevryders. Die kenmerke van dié tipe verset blyk daaruit dat sulke bevryders nie vir hul eie saak maar vir dié van God stry, dat hul van alle eersug vry is, oor 'n goeie gewete en kennis van sake beskik, waaruit blyk dat 'n mens nie gedryf word deur diens aan 'n valse god nie. Hier tree, volgens Languet, die gevaar na vore dat mense meegevoer kan word, nie deur God geroepe manne, maar deur persone soos Theudas die Galileër of 'n bar-Kochba, waarvan die inwoners van Münster 'n slagoffer geword het – 'n sinspeling op die anabaptistiese beweging.⁷⁶ Volgens Languet is die gebruik van wapens ter verdediging van die ware godsdiens nie verbode nie. Hoewel die Kerk nie met wapengeweld uitgebrei mag word nie, mag die Kerk wel regmatiglik met wapens verdedig word. Vir *privati* is daar geen verskoning wanneer hulle goddelose bevele gehoorsaam nie; wapens mag hul egter slegs opneem indien hulle met 'n buitengewone roeping bekleed is (*ni extra ordinem ad id manus vocatos esse*). Die fokus van die Maagdenburg Belydenis op volksverteenwoordigende versetoptrede, vorm die goue draad wat regdeur die *Vindiciae* loop. In geval tiranne buite die grondwetlike orde om 'n magsgreep uitvoer (*absque titulo*) staan dit elkeen vry om magsvergrype van die tiran deur noodweershandeling af te slaan. In gevalle waar regmatig verkose vorste tot tirannieke optrede verval, staan die wet van God in die middelpunt: Toe die vors aangestel is, tree die verbond in – hetsy stilswyend, sonder dat dit *expressis verbis* genoem is, hetsy uitdruklik of deur die natuurwet. Languet se *Vindiciae* vertoon 'n vyftal belangrike pilare wat in die Protestantse versetdenke van die 16de eeu uitgekristalliseer het: Eerstens, moet mens God meer gehoorsaam wees as mense; tweedens, is individuele verset teen tirannieke optrede van vorste ongeoorloof; derdens, indien vorste in stryd met die openbare belang optree en hul eie belange bevorder, moet dit as tirannieke optrede deur volksverteenwoordigende gesaghebbbers teengestaan word; vierdens, indien vorste deur 'n magsgreep aan bewind kom, geld die privaatregtelike beginsel van noodweer ter beskerming van lewe, eiendom en eer, en laastens, by

⁷⁶ Languet, *Vindiciae, contra tyrannos*, pp. 62-63.

afwesigheid van volksverteenvoordigende gesagsdraers roep God leiers om sy volk van tirannie te bevry – 'n roeping wat onder streng voorwaardes uitgeoefen moet word.

6. Gevolgtrekking

Die sestiende eeuse Protestantse politieke denke het vanaf 1530, deur wedersydse bevrugting van die Lutherse en Calvinistiese Protestantisme, 'n genuanseerde standpunt oor verset teen tirannieke politieke gesagsdraers ontwikkel. Dié ontwikkeling het tot 'n unieke standpunt oor politieke verset ontwikkel. Eerstens, het die perspektief in die Duitse Protestantisme na vore gekom dat die gesagsdomein van politieke gesagsdraers tot die behartiging van die openbare belang onder leiding van die geregtigheidsidee beperk is. Indien politieke owerhede hul gesagsamp misbruik om eiebelang en private voodeel na te streef, tree hul buite hul ampsperke op en maak hul skuldig aan tirannie. Vorste wat buite hul ampsperke optree en hul aan die lewe, eiendom en eer van mense vergryp, handel as *private individue* en kan soos enige ander misdadiger deur die slagoffers van tirannie in noodweer teengestaan en selfs gedood word. Tweedens, het die Calvinistiese beginsel dat individue nie oor die reg beskik om hul individueel op aktiewe wyse teen publieke onreg te verset nie, algemene aanvaarding gekry. Die aangewese vorm van aktiewe verset was volksverteenvoordigende versetoptrede. Hierdie vorm van verset word in die eerste plek uitgeoefen deur die volksverteenvoordigende instellings wat as laer gesagshebbers ingryp om die onderdrukking van die onderdane teen te staan. Indien sodanige verteenvoordigende instellings nie bestaan nie, is daar geen beletsel vir 'n volk om sodanige verteenvoordigers te verkies nie. Vierdens, word die band wat volk en vors saambind en aan God onderwerp, toenemend in verbondsterme beskryf. In die Franse politieke denke ontwikkel die verbondsperspektief tot 'n dubbele verbondsiening ingevolge waarvan vors en volk tot 'n verbondseenheid saamgebind en aan die verbondseise van God se wet onderwerp word. Vyfdens, laat die versetdenke van die laatsestiende eeu ruimte vir God se ingrepe deur individue om tiranne te stuit en selfs te onttroon. By verskyning van die *Vindiciae, contra tyrannos* het die Protestantse versetdenke dus antwoorde kon bied op die vrae na die verskille tussen private noodweer en publieke verset; die vraag welke vorm van verset teen publieke onreg geoorloof is; wie sodanige verset mag uitvoer, en of God wat tiranne gebruik om die volk te tugtig, nie ook die middele voorsien om onder buitengewone omstandighede tiranne te straf en selfs te onttroon nie.

Bibliografie

- BEZA, T. S.j. *Concerning the Right of Rulers over their Subjects and the Duty of Subjects towards their Rulers*. Vertaal deur H.-L. Gonin. Kaapstad: H.A.U.M.
- BREMMER, R.H. 1984. *Reformatie en Rebelle*. Franeker: T. Wever.
- BUGENHAGEN, J. 1645. Bedencken/ auff die Frage: Ob man das Evangelium/ wider den Keyser/mit dem Schwert schützen möge? In: F. Hortleder, *Der Römischen Kaiser und Königlichen Handlungen und Aufschreibe von Rechtmässigkeit ...* Bota: Wolfgang Endter.
- BYBEL. 1938. Kaapstad: Britse en Buitelandse Bybelgenootskap.
- CALVYN, J. 1863-1900. *Corpus Reformatorum: Ioanis Calvini Opera Quae Supersunt Omnia*. Redakteurs G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss. Brunsvigae: Christian Kaiser.
- CALVYN, J. 1991. *Institusie van die Christelike Godsdiens*. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: PU vir CHO.
- DURANDT, J.J.F. 1956. Grondslae van die ius resistendi by Calvyn. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, U.O.V.S, Bloemfontein.
- EISERMANN, J. (Alias Johann Montanus). 1533. *Von dem Gemeinen Nütze/ in massen sich ein ieder/er sey Regiment/oder untertän/darin schicken sal/ den eygen nutz hindan setzen/und der Gemeyn wolfart suchen*. Marburg: Geen uitgewer vermeld.
- EISERMANN, J. (Alias Johannes Ferrarius Montanus). 1559. Vertaal deur W. Banaude. *The good orderynge of a common weale: wherein aswell magistrates, as private persones, bee put in remembraunce of their duties, not as Philosophers in their vaine traditions have devised, but according to the godlie institutions and sounde doctrine of Christianitie*. London: John Kingston.
- HOTMAN, F. 1969. Francogallia. In: H. Franklin, *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York: Pegasus, pp. 53-96.
- LANGUET, H. 1994. (Alias Stephanus Junius Brutus). *Vindiciae contra tyrannos*. Vertaal deur G. Garnett. Cambridge University Press.
- LUTHER, M., JONAS, J., BUGENHAGEN, J., AMSDORFF, N. & MELANCHTHON, P. 1645. Ausführliches Bedencken und Unterricht von der Gegenwehr. In: F. Hortleder, *Der Römischen Kaiser und Königlichen ... Handlungen und Aufschreibe von Rechtmässigkeit ...* Bota: Wolfgang Endter, pp. 92-94.

MELANCHTHON, P. 1546. *Vorrede/vor die Warnung Lutheri an seine liebe Teutschen auff den Punct gericht ...* Geen plek van uitgawe en geen uitgewer vermeld.

SABINE, G.H. 1966. *A History of Political Theory*. London: Lowe & Brydone.

VENTER, E.A. 1954. 'n Kritiese beoordeling van Calvyn se soewereiniteitsleer. Ongepubliseerde D.Div.-proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika: Pretoria.

VON POLENZ, G. 1860. *Geschichte des politischen französischen Calvinismus*. Dl. 2. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.